

LIGETI DÁVID

ÚTON A HÁBORÚBA. FRANZ CONRAD VON HÖTZENDORF TÁBORNOK AZ OSZTRÁK–MAGYAR VEZÉRKAR ÉLÉN (1912. DECEMBER 12. – 1914. JÚLIUS 28.)

„Aki a világháború tanulmányozását csak 1914 első mozgósítási napjaival kezdi, az soha nem fogja megérteni az események világos összefüggéseit.”¹

(Conrad)

1912. december 12-én I. Ferenc József másodszor nevezte ki Franz Conrad von Hötzendorf gyalogsági tábornokot a Monarchia Összes Fegyveres Erői Vezérkarának főnökévé. Conrad szinte napra pontosan egy évvel azután tölthette be ismét ezt a beosztást, hogy 1911. december 2-án leváltották abból. Intézetünk 2018. évi Évkönyvében áttekintettem a tábornok első vezérkari főnökségének (1906–1911) történetét.² Ebben a tanulmányban második hivatali működésének az első világháború kirobbanásáig terjedő időszakát mutatom be.

A KEZDETI HETEK

A Vezérkar régi-új főnöke ismét nagy elánnal vetette bele magát a munkába, ekkor már valamivel jobb feltételek közepette, mint azt 1906-ban tehetette. Politikai vonalon most igen jó kapcsolatot ápolt a külügyminiszterrel, Leopold von Berchtolddal:³ nyoma sem volt az 1906 és 1911 között az előző tárcavezetővel, Alois Lexa von Aehrenthallal vívott vég nélküli csörtéknek. Miután Tisza István az obstrukciót letörve keresztülverte a magyar országgyűlésen a véderőtörvényt, végre sikerült megemelni az újonclétszámot, így a még évtizedekkel korábban befagyott 103 000 főnyi

¹ CONRAD, Feldmarschall [*Franz Conrad von Hötzendorf*]: *Aus meiner Dienstzeit (1906–1918). Die Zeit der Annexionkrise*. I. köt. Wien–Berlin–Leipzig–München, Rikola, 1921. 179. (A továbbiakban: CONRAD, 1921. I.)

² LIGETI Dávid: A preventív háború apostola. Franz Conrad von Hötzendorf tábornok a Monarchia Vezérkarának élén (1906–1911). In: *VERITAS Évkönyv 2018*. Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest, Magyar Napló – VERITAS, 2019. 79–94.

³ DORNIK, Wolfram: *Des Kaisers Falke. Wirken und Nach-Wirken von Franz Conrad von Hötzendorf*. Innsbruck–Wien–Bozen, Studien, 2013. 98. (A továbbiakban: DORNIK, 2013.)

éves kontingenst sikerült 159 000 katonára feltornászni.⁴ Ebből Magyarországra 68 000 újonc jutott. Ezt a létszámot egészen 1924-ig sikerült – volna – garantálni. Ez az érték azonban még mindig jelentősen elmaradt a Német, illetve az Orosz Birodalom számainál: előbbinél 300 000, utóbbinál pedig 455 000 újoncot soroztak be évente.⁵ Még beszédesebb azonban, ha az abszolút számok helyett a lakossághoz arányosítjuk a haderők méretét. 1913-ban a Monarchiában 128 lakosra jutott egy kiállított katona, ez az arány Németországban 98, Franciaországban 65 fő volt.⁶

Conrad – folytatva első ciklusának „politikáját” – tovább károskodott a Monarchia fegyverkezésének gyorsítása, valamint hadipotenciáljának emelése mellett, és „ezen véleményének, bár csekély eredménnyel, rendszeresen hangot is adott”.⁷ A Monarchia ezen a területen a többi európai nagyhatalommal összevetve, a versenyben meglehetősen lemaradt. Ez azonban nem a haderő vezetésének, vagy akár a Vezérkar főnökének hibája volt, sokkal inkább a kettős Monarchia parlamentjeit terhelte a felelősség. A katonai kiadások Magyarországon 1913-ban a GDP 4,7%-át tették ki, és ez az érték a legalacsonyabb volt Európában.⁸ Ausztria-Magyarország hadereje így messze elmaradt az igényektől és a ténylegesen elérhető színvonaltól, így a világháború kezdetekor sem számban, sem anyagi felszereltségben nem képviselte azt a szintet, amelynek elérésére a Monarchiának adottságai révén lehetősége nyílt volna. Általában ugyanis egy ország lakosságának legalább 10%-át lehet katonai szolgálatra alkalmasnak tekinteni. Ausztria-Magyarország esetében 1900-ban a 10%-os kihasználtság 4,7 millió katonát jelentett volna, ám ez a szám valójában csak a 8%-ot érte el. Így háború esetén a Monarchia „csupán” 3,7 millió katonára számíthatott, vagyis a lehetőségekhez képest 1 millió katonával kevesebb állt rendelkezésére.⁹

Az 1910-es években a katonaaanyag kedvező mennyiségi változása mellett szintén javulás volt tapasztalható a fegyverzet terén, megkezdődött a 30,5 cm-es Škoda mozsarak tömegtermelése, és 1912 végén szolgálatba állt az első osztrák–magyar

⁴ URBAŃSKI, August: *Conrad von Hötzendorf. Soldat und Mensch*. Graz–Leipzig–Wien, Ulrich Mosers, 1938. 131. (A továbbiakban: URBAŃSKI, 1938.)

⁵ BALLA Tibor: A militarista birodalom mítosza. Az osztrák–magyar haderő az első világháború előestéjén. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2014/3. 640–641.

⁶ SCHWARCZWÖLDER Ádám: Közös ügyek – közös felelősség? *Somogy*, 2020/3. 56. (A továbbiakban: SCHWARCZWÖLDER, 2020.)

⁷ Conrad ironikusan így utalt minderre 1907-ben: „a Monarchiának nem is kellene delegációt küldenie a második hágai lefegyverzési konferenciára, mivel már amúgy is az állandó lefegyverzés állapotában leledzik.” DEÁK István: *Volt egyszer egy tisztikar. A Habsburg monarchia katonatisztjeinek társadalmi és politikai története 1848–1918*. Budapest, Gondolat, 1993. 103.

⁸ SCHWARCZWÖLDER, 2020. 55.

⁹ KOCIS András: *A k. u. k. hadsereg az első világháborúban. (Tények, vélemények)*. Budapest, ELTE, 2001. (PhD disszertáció, kéziratban). 26.

dreadnought, a VIRIBUS UNITIS. A Monarchia, ha későn is, de beszállt a nagyhatalmak fegyverkezési versenyébe. A haderő számára igen pozitív eseménynek számított, hogy tekintettel a forrongó Balkánra, Conrad sikerrel harcolta ki a Monarchia négy déli hadtestének, vagyis a VII. (Temesvár), a XIII. (Zágráb), valamint a két boszniai (a XV. és a XVI.) hadtest békelétszámának felemelését.¹⁰

HÁBORÚ A BALKÁNON

Mіндеzen pozitívumok azonban alig enyhítették az első Balkán-háború következményeit, és az ezzel kapcsolatos félelmeket. Conrad a háború előtt úgy vélte, hogy a törökök szét fogják zúzni a szerb–bolgár–montenegrói–görög szövetséget,¹¹ és reális esélye van annak, hogy az oszmán haderő Boszniát fenyegetse. Ebben az esetben nem tartotta kizártnak, hogy a Monarchia Szerbia *mellett* szálljon hadba. Az események azonban nem igazolták Conrad várakozásait: 1912. október 8. és december 3. között a balkáni szövetség csapatai megalázó vereségeket mértek az oszmán egységekre, és ezalatt a két hónap alatt gyakorlatilag kifüstölték azokat európai állásaik zöméből. 1913 így lényegében a balkáni hatalmak hirtelen megerősödésének „kezelésével” telt a Monarchia számára, vagy ahogy a Condról készült egyik biográfia fogalmazott: „hadvezéri tudásának (Feldherrnkunst) kellett pótolnia azt, amit a haderő létszámában és eszközben nélkülözött”.¹² Miközben a Balkánon dörögtek a fegyverek, Európa is egyre inkább a háború felé sodródott. 1913. január közepén Ferenc József rá is kérdezett a Vezérkar főnökénél: amennyiben a dualista állam háborút indítana Szerbia ellen, az nem vezetne világháborúhoz, amelyben a fő ellenség Oroszország lenne?¹³ Számunkra ez nem tűnik meglepő kérdésnek, de abban az időben még igen ritkán használták a „világháború” szót. A dualista államnak azonban reagálnia kellett arra az új helyzetre, hogy déli határainál egy ellenséges és jelentősen megerősödő Szerbia körvonalai rajzolódtak ki.

1913. január 20-án Conrad fontos emlékiratot állított össze az uralkodó számára, amelyben összefoglalta a Monarchia aktuális katonapolitikai agendáját. Ebben felhívta a figyelmet arra a veszélyre, amelyet Szerbia és Montenegró megerősödése hordoz magában – elsősorban pedig a délszláv katonai fenyegetésre, az egyre fokozódó nemzetiségi agitációra, valamint arra a veszélyre utalt, hogy a Monarchia elve-

¹⁰ ZEINAR, Hubert: *Geschichte des österreichischen Generalstabes*. Wien, Böhlau, 2006. 483.

¹¹ SAPOSNYIKOV, Borisz: *A hadsereg agya*. I–III. kötet. Budapest, Honvédelmi Minisztérium, 1970. II. 256skk. (A továbbiakban: SAPOSNYIKOV, 1970.)

¹² URBAŃSKI, 1938. 132.

¹³ DORNIK, 2013. 100.

szítheti maritim voltát. Conrad azt javasolta, hogy március 1-jén kezdjék meg a mobilizációt és a hónap közepén támadják meg a két balkáni államot.¹⁴

1913 márciusában a Monarchia ismét a háború szélére sodródott, az úgynevezett Szkutari-válság idején. Nevezett várost (ma: Shkodra, Albánia) 1912 októbere óta a törökök sikeresen védelmezték a szerb–montenegrói csapatokkal szemben. Az I. Balkán-háborút lezáró londoni egyezményben a várost az újonnan létrehozott Albánia részeként ismerték el, de a montenegrói haderő április 23-án bevonult a városba, amelyet csak a nagyhatalmak nyomására – és a Monarchia közvetlen háborús fenyegetésére – adott fel.¹⁵ Conrad ugyanis preventív háborút szorgalmazott a két szerb királyság ellen, mivel megengedhetetlennek tartotta, hogy – Szkutari megszerzésével – a szerbek kijussanak az Adriához. A Monarchia nagyhatalmi érdekeit ismét súlyosan veszélyeztette a két délszláv állam akciója. Conrad ekkor egy kiegészítő haditervet dolgozott ki, amelynek célja Montenegró megszállása volt.¹⁶ Ám mind a Monarchia uralkodója, mind Ferenc Ferdinánd trónörökös a békésebb megoldás híve volt, és szárazföldi intervenció helyett egy demonstratív flottafelvonulással bírták jobb belátásra Belgrádot és Cetinjét. A helyzetre jellemző, hogy a dualista állam politikai vezetése úgy hitte, ez a megoldás a szárazföldi haderőnem vezetését is kielégítette, de mind Conrad, mind a boszniai kormányzó, Oskar Potiorek tábornagy dühöngött. Ráadásul az osztrák–magyar Vezérkar főnöke arra gyanakodott, hogy Németország, Oroszország és Nagy-Britannia a Monarchia rovására készülnek megállapodást kötni, és ezért azt javasolta, hogy ne habozzanak akár *egyedül is* megvédeni a dualista állam érdekeit.¹⁷ Egy május 8-i beszélgetésen Berchtold rá is kérdezett Conradnál, hogy „milyen pozitív hatása lett volna annak, ha leverjük Montenegrot?” A válasz így hangzott: „Legalább morális siker és presztízsnyerés!”¹⁸ Mindennek megfelelően a Szkutari-válságban a gyalogsági tábornok ismét az elvesztett lehetőséget látta.¹⁹

A vezérkari főnök hangulata 1913 első felében igen komor volt. Legsúlyosabb aggodalma Szerbia miatt alakult ki, hiszen az az első Balkán-háborúban megduplázta területét, amely hadseregének erősödését is magával vonta. Az idő a központi hatal-

¹⁴ CONRAD, Feldmarschall [*Franz Conrad von Hötzendorf*]: *Aus meiner Dienstzeit. 1906–1918. 1913 und das erste Halbjahr 1914*. Wien, Rikola, 1922. III. köt. 12–16. (A továbbiakban: CONRAD, 1922. III.)

¹⁵ *Magyarország az első világháborúban. Lexikon A–Zs*. Szerk. SZIJJ Jolán – RAVASZ István. Budapest, PETIT REAL, 2000. 639. (A továbbiakban: SZIJJ–RAVASZ, 2000.)

¹⁶ SONDHAUS, Lawrence: *Franz Conrad von Hötzendorf. Architekt der Apokalypse*. Wien–Graz, Neuer Wissenschaftlicher, 2003. 131. (A továbbiakban: SONDHAUS, 2003.)

¹⁷ SAPOSNYIKOV, 1970. II. 349.

¹⁸ CONRAD, 1922. III. 312.

¹⁹ FISCHER, Fritz: *Krieg der Illusionen*. Düsseldorf, Droste, 1970. 301. (A továbbiakban: FISCHER, 1970.)

mak ellen dolgozott. A Conradot érő nagy stressz hatására arcán szünet nélküli rángások jelentkeztek, amelyek élete végéig elkísérték.²⁰

A REDL-AFFÉR ÁRNYÉKÁBAN

A balkáni válságot azonban hamarosan egy a haderőn belüli krízis tette zárójelbe: a Redl-affér. A világtörténelemben is szinte példátlan botrány alapvetően rengette meg a dualista állam haderejét és személy szerint a Vezérkar főnökét is. Mint ismeretes, Alfred Redl ezredes, aki a Monarchia kémelhárítását vezette, 1901 óta a cári Oroszország javára kémkedett, jelentős információkat szolgáltatva Szentpétervár számára. Amikor 1913. május 24-én Conrad értesült az árulásról, éktelen haragra gerjedt. Parancsba adta, hogy Redlnek biztosítsák az öngyilkosság lehetőségét, amit meg is adtak az ezredes számára.²¹ Annak ellenére, hogy a haderő becsületét ezzel a lépéssel sikerült valamennyire megőrizni, Ferenc József nem tartotta ezt a megoldást erkölcsileg elfogadhatónak, mivel így – katolikus megfontolások mentén – Redlt gyakorlatilag a kárhozatba taszították. Jóllehet az eset jelentése utáni audiencián Öfelsége Katonai Irodájának vezetője, Arthur von Bolfras kérte Conradot, hogy „az ég szerelmére, Conrad ne említse Öfelségének, hogy öngyilkosság történt!”²² a Vezérkar főnöke mégis megtette. Bolfras azonban elsősorban nem a haderő reputációjára volt tekintettel, hanem sokkal inkább a Rudolf trónörököseire való reminiscenciától óvta volna a császárt.

Ferenc Ferdinánd trónörökös jóval pragmatikusabb okok miatt vonta kérdőre a Vezérkar főnökét. Conrad ugyanis sikertelenül próbálta eltussolni az ügyet, a nyilvánosság számára Redl öngyilkosságát homoszexualitásával igyekezett magyarázni. Viszont egyre több pletyka és hír terjedt el arról, hogy kémkedési ügyről van szó. A helyzet kínosságát fokozta, hogy az ezredes fényűző élete sem keltett gyanút körül. A trónörökös június 5-én alaposan megmosta a tábornok fejét, a mintegy

²⁰ SONDHAUS, 2003. 132. Érdekességként említjük, hogy hasonló tünetek jelentkeztek Conrad utódjánál, Arzsnál is: ő egyik szemével pislogott folyamatosan.

²¹ GLAISE-HORSTENAU, Edmund: *Ein General im Zwielicht. Die Erinnerungen Edmund Glaises von Horstenau*. Band I. K. u. k. Generalstabsoffizier und Historiker. Eingeleitet und herausgegeben von BROUCEK, Peter. Wien–Köln–Graz, Hermann Böhlau Nachf., 1980. 266. (A továbbiakban: GLAISE-HORSTENAU, 1980.) Conrad döntését Bardolff is hevesen támadta és durva hibának nevezte: „Egy ilyen gazfickót az állami erőszakszervezetnek (Staatsgewalt) kellett volna elpusztítania”. BARDOLFF, Carl Freiherr von: *Soldat im alten Österreich. Erinnerungen aus meinem Leben*. Jena, Dietrich, 1938. 149. (A továbbiakban: BARDOLFF, 1938.)

²² CONRAD, Gina Gräfin von Hötzenorf: *Mein Leben mit Conrad von Hötzenorf*. Leipzig, Grethlein&Co., 1935. 107–108. (A továbbiakban: CONRAD, 1935.)

háromnegyed órás dresszúrát Conradnak ráadásul vigyázzállásban kellett végighallgatnia.²³ Redl kémtevékenysége súlyos kockázatokat hordozott a hadműveleti terveket érintően, különösen pedig az úgynevezett B-lépcső stratégiai tartalmát érintően. Mindez világossá tette a cári vezérkar számára, hogy Conrad milyen megfontolások mentén igyekszik felszámolni a Monarchia haderejének számbeli hátrányát.

A Redl-affér legsúlyosabb következménye azonban a hadsereg alkalmasságába vetett hit megrendülése volt. Az a tény, hogy a dualista állam legerősebb riválisa sikerrel szervezte be a kémelhárítást (!) irányító törzstisztet, miközben ráadásul az extravagáns életet élt, önmagában súlyos fricska volt. A botrányba belebukott Conrad hű tanítványa, August Urbański is, akít Ferenc Ferdinánd személyes utasítására mentettek fel a hírszerzését felelős Nyilvántartási Iroda (Evidenzbüro) éléről. Mindennek fényében nem meglepő, hogy Redl nevének említése is élete végéig dührohamot váltott ki a vezérkari főnökből, ezért környezete számára lényegében tabuvá vált az áruló ezredesre való utalás.²⁴ Az orosz felderítés volumenét jól jellemző adat, hogy az 1870-es évektől „a Bécsbe akkreditált orosz katonai attasék zöme kénytelen volt elhagyni beosztását, abból kifolyólag, hogy leleplezték kémtevékenységüket”.²⁵ Ennek ellenére a cári titkosszolgálat hatékony működését egy másik, kevésbé ismert botrány is igazolta. Az Ohrana a boszniai szerb származású Čedomil Jandrić főhadnagyot szervezte be, aki feladatul azt kapta, hogy a 30,5 cm-es mocsár tesztjeiről küldjön adatokat.²⁶ A tiszt 1914. április 8-án bukott le, és bár számos párhuzam mutatkozott a Redl-üggyel, ezúttal Conrad nem kényszerítette öngyilkosságba a delikvenst. Az ügy külön pikantériáját jelentette, hogy a főhadnagy Conrad egyik fiának, Kurtznak volt hadiiskolás évfolyamtársa; Jandrić végül húsz év börtönbüntetést kapott.²⁷

ÚJABB KONFLIKTUS FERENC FERDINÁND DAL

1913 júniusában ismét elérhető közelségbe került a fegyveres konfliktus, ezúttal a második Balkán-háború miatt. Bulgária ugyanis nem volt hajlandó kiüríteni a londoni egyezményben Szerbiának és Görögországnak ítélt macedóniai területeket, így háborúba keveredett azokkal, valamint az Oszmán Birodalommal és Romániával.

²³ DORNIK, 2013. 111.

²⁴ CONRAD, 1935. 109.

²⁵ SAPOSNYIKOV, 1970. III. 505.

²⁶ SONDHAUS, 2003. 137.

²⁷ Saposnyikov erre az ügyre utalva rögzítette, hogy az egyik orosz katonai attasét, Zankevics ezredest hazaküldték a főhadnaggyal való kapcsolattartói funkciója miatt. SAPOSNYIKOV, 1970. III. 505.

Szófia ezek után gyors vereséget szenvedett, és Conrad számára egy még erősebb Szerbia víziója jelent meg. Ezt a helyzetet ismét preventív háborúval akarta megelőzni; Berchtold külügyminiszternek kifejtette, hogy amennyiben a diplomáciai helyzet erre lehetőséget ad, akkor „neki kell veselkedni a feladatnak”.²⁸ Ám a Monarchia nem kapott egyértelműen pozitív választ Németországtól arra a kérdésre, hogy egy orosz–osztrák–magyar konfliktus esetén számíthat-e német támogatásra? A vezérkari főnök az 1913. évi júniusi krízis idején jól foglalta össze a dunai birodalom helyzetét: „Már csak Németország vazallus állama vagyunk, amely nem képes önállóan véghezvinni egy akciót?”²⁹ Conradnak egyébként megint igaza volt, és ezt a helyzetet az első világháború évei messzemenően megerősítették, egyben tanúsították.

A második Balkán-háború során a zágrábi rendőrség egy Conrad elleni merénylet kitervelőit fogta el. Az eset körülményei ismét a dualista állam gyengeségét demonstrálták: egy dalmát diák, aki a szerbek oldalán önkéntesként harcolt az első Balkán-háborúban, magányosan, revolverrel tett volna pontot a tábornok karrierjére.³⁰ Végül még a fogságból is elengedték, azzal a kikötéssel, hogy emigrálnia kell a Monarchiából.

1913 augusztusának közepén fontos változásra került sor a császári és királyi haderő életében: a Legfelsőbb Hadúr, Ferenc József, a trónörököszt az összes fegyveres erők hadsereg-főfelügyelőjévé nevezte ki, egyben hivatalosan is deklarálták az addig *de facto* módon kezelt döntést, miszerint háború esetén a főherceg fogja átvenni a főparancsnokságot,³¹ amit a császár hajlott kora indokolt. Ráadásul Ferenc Ferdinánd nem elégedett volna meg egyfajta protokolláris vezetői szereppel, hanem aktívan kívánta irányítani a Monarchia haderejét. A trónörökös még 1909 elején Conradnak egyik heves vitájuk során meg is fogalmazta: „Ha hadseregparancsnok leszek, azt teszek majd, amit akarok, és jaj annak, aki valami mást tenne! Ezeket agyon fogom lövetni!”³² Az uralkodó ezen elhatározása minden korábbinál hevesebb vitákat generált Ferenc Ferdinánd és Conrad között, amelyek az ősz folyamán két botrányban öltöttek testet.

Conrad ugyanis az egyik hadgyakorlaton elmulasztotta a szeptember 14-i, vasárnapi misét, kiváltva ezzel a trónörökös haragját.³³ Ám a gyalogsági tábornok ezúttal sem került el a konfliktust, és kifejtette: azért van itt, hogy hadgyakorlatot vezessen,

²⁸ CONRAD, 1922. III. 353–354.

²⁹ SONDHANUS, 2003. 138.

³⁰ Uo. 139.

³¹ Uo. 140.

³² CONRAD, 1921. I. 158.

³³ GLAISE-HORSTENAU, 1980. 266. A szerző itt tévesen augusztusra datálja az esetet.

nem pedig azért, hogy misére menjen. A trónörökös válasza sem sok jóval kecsgetett: „Tisztában vagyok a vallási nézeteivel, de ha templomba megyek, Önnek is jönnie kell velem!”³⁴ Conrad másnap igen elkeseredetten a következőket írta feleségének: „Túlságosan büszke és önálló természetem van ahhoz, hogy egy despota dühkitöréseit és szeszélyeit elviseljem.”³⁵ Josef Redlich Reichsrat-képviselő feljegyzése szerint „a helyzet tarthatatlan. Ahogy a főherceg korábban Conradot az egekig magasztalta, most úgy gyűlöli”.³⁶

A viszály következő állomása sem váratott már sokáig magára, ezúttal ráadásul nemzetközi porondon került rá sor. A lipcsei csata 100. évfordulóján a Német Birodalom a népek csatája győztes államainak katonai és politikai vezetőit hívta meg a centenáriumi megemlékezésre. Az osztrák–magyar deputációt a trónörökös vezette, de Conrad is a küldöttséggel tartott. Kezdetben minden rendben haladt, de amikor II. Vilmos a helyszínre érkezett, a trónörökös éppen nem volt az osztrák–magyar delegációnál, ezért rangidősként Conrad elkezdte bemutatni a küldöttséget a német császárnak. Amikor Ferenc Ferdinánd értesült erről, éktelen haragra gerjedt, és így tromfolta le a vezérkari főnököt: „Ön a hadsereg-főparancsnok? Kikérem magamnak!”³⁷ Az incidensnek ráadásul a németek is tanúi voltak; a kiélezett helyzetben Helmuth von Moltke vezérkari főnök bírta maradásra Conradot, egyben némileg sikerült Ferenc Ferdinánd dühét is mérsékelnie. A trónörökös Katonai Irodájának főnöke, Carl Bardolff, a főherceg és a vezérkari főnök vitáját két világszemlélet csatájaként, vagyis a katolikus Habsburg és szabadszellemű, német romantikus Conrad közötti debattaként értékelte.³⁸

A gyalogsági tábornok ekkori szerepét és magatartását életművének egyik legnagyobb tisztelője, Borisz Mihajlovics Szapoznyikov szovjet tábornok a következőképpen értékelte: „Beosztásában »örökös harcot« folytatva Conrad annyira elmélyedt [...] hogy kész volt harcolni a harc kedvéért, de nem a célszerűségért. A presztízs beteges érzése áthatotta a vezérkari főnök egész lényét és ez az odaadó, hű szolga csak a Habsburgok előtt hajtott fejet, türelmesen elviselve a hiúságára mért sebeket. [...] Mindezek arról tanúskodnak, hogy energikus, állhatatos természetű emberrel van dolgunk, aki elég erős jellemmel rendelkezik, de ugyanakkor lobbanékony és makacs. Ez utóbbi vonásai annyira kifejlődtek, hogy időnként elhomályosították Conrad elméjét, ami saját érzéseinek rabjává tette. Egyszóval »forrófejű« volt, amely-

³⁴ CONRAD, 1922. III. 436.

³⁵ SONDHAUS, 2003. 141.

³⁶ Uo. 142.

³⁷ URBAŃSKI, 1938. 136.

³⁸ BARDOLFF, 1938. 150.

lyel Clausewitz szembehelyezte az igazi hadvezér »hidegfejűségét«.³⁹ Mindazonáltal az 1913. évi történések még inkább növelték az osztrák–magyar Vezérkar főnökének ázsióját, különösen II. Vilmosnál, aki a tábornokot Németország bizalmi emberének tekintette.⁴⁰

ÚTON SZARAJEVÓIG

E viták hatására a gyalogsági tábornok első ízben hosszú pályafutása alatt életkorára hivatkozva kérte nyugdíjazását, amelyet azonban nem fogadtak el. Conrad október 21-én – hasonlóan az 1913. október 3-i minisztertanácsi ülésen tett javaslatához⁴¹ – ismét a háború mellett tört lándzsát Ferenc Józsefnél. Ennek oka az volt, hogy a szerbek nem ürítették ki Albániát. A tábornok többször hangsúlyozta, hogy „most kedvező az alkalom. A háborúkat azok vesztik el, akik elszalasztják ezeket az alkalmakat.”⁴² A Vezérkar főnöke emellett a Monarchia déli részén állomásozó hadtestek létszámának további emelését is szorgalmazta, tekintettel a rossz vasúti kapcsolatokra és csekély szállítási kapacitásokra,⁴³ ezzel természetesen a háború előkészítését biztosítva.

Belgrád azonban végül meghátrált, így elkerülte a háborút. Ebben jelentős szerepe volt annak, hogy a Német Császárság egyértelműen kiállt a Monarchia mellett, és a kulisszák mögött belgrádi bevonulásra biztatta a dualista államot.⁴⁴ Miután azonban a szerbek visszakoztak, Bécs–Budapest ismét lemondott a háború lehetőségéről. A világháború után papírra vetett gondolataiban Conrad ezt az időszakot jelölte meg az olyan utolsó periódusnak, amikor a dualista állam relatíve kedvező körülmények mellett indíthatott volna háborút. Az osztrák–magyar Vezérkar főnökének igazát egy október 9-i orosz feljegyzés is megerősítette, amelyet Szergej Dimitrijevic Szazonov külügyminiszternek küldtek el Párizsból: „Ausztriának ezt a politikáját itt kizárólag a rá jellemző következetlenséggel magyarázzák; ezt az államot olyannak tekintik, amely teljesen elvesztette azon képességét, hogy helyesen tudja mérlegelni saját érdekeit, és politikáját ezekkel összeegyeztesse.”⁴⁵

³⁹ SAPOSNYIKOV, 1970. I. 198.

⁴⁰ Uo. II. 196.

⁴¹ *Die Protokolle des gemeinsamen ministerrates der österreichisch-ungarischen Monarchie 1908–1914*. Bearbeitet von Anatol SCHMIED-KOWARZIK. Budapest, Akadémiai, 2011. 608. Conrad a Monarchia két legsúlyosabb problémájának nevezte Szerbiát és Montenegrót.

⁴² Uo. 610.

⁴³ Uo. 615.

⁴⁴ SONDHAUS, 2003. 143.

⁴⁵ SAPOSNYIKOV, 1970. II. 408.

1913 minden szempontból Conrad békebeli vezérkari főnöki működésének legkritikusabb időszaka volt. Az évet lényegében konstans külpolitikai krízis kísérte, amelynek csúcspontját a Szkutari-válság képezte. A Monarchia geopolitikai helyzete hónapról hónapra drámaian romlott. Ám az év hátralevő része sem volt nyugodtabb, főleg miután egyre világosabbá vált, hogy háború esetén Románia támogatására sem lehet számítani. Conrad így már Bukarest ellen javasolt preventív háborút, miután Szerbia már-már kikerült célkeresztjéből.⁴⁶ Ezen a ponton érdemes idéznünk Saposnyikov kritikáját, amellyel Conrad preventív háborút alkalmazni kívánó politikáját jellemezte: „Conrad amikor oly lelkesen kitartott az Olaszország és Szerbia elleni preventív háború mellett, igyekezett elhessegetni magától az európai háború gondolatát. [...] Fentebb már megcáfoltuk azt a lehetőséget, hogy 1910-ben és 1911-ben Európa két nagyhatalma között háború törjön ki más államok beavatkozása nélkül. Mindkét vezérkari főnök [ti. Conrad és Moltke] elfogult képet festetett, ami nemcsak a hadügyre hatott károsan, hanem a politikára is.”⁴⁷ A gyalogsági tábornok Szerbia jövőjét vagy a Monarchia tartományaként, vagy pedig a Bajor Szabadállamhoz hasonló státusú államban képzelte el, egyben felismerte azt a veszélyt is, hogy a Balkán-háborúk után területét megduplázó balkáni ország hamarosan már 20 hadosztály kiállítására lesz képes.⁴⁸

Conrad vezérkari főnökségének második évére belefáradt a sorozatos kudarcokba, de még inkább abba, hogy állandóan keresztet tért terveit, így az 1914. évi császári hadgyakorlat után lemondását tervezte.⁴⁹ A Boszniában megrendezett hadgyakorlat után azonban más, egyben drámai fordulatot vett a vezérkari főnök pályája.

A Monarchia és Európa történelmére végzetes hatást gyakorló hadgyakorlat terveit még 1914 januárjában dolgozta ki Conrad és Bardolff ezredes. A boszniai hadgyakorlaton a hét évvel korábban anektált tartományból rekrutált XV. és XVI. hadtest vett részt, és ez csak előjátékát képezte volna a Délnyugat-Magyarországon megrendezendő császári hadgyakorlatnak, ahol a IV., V. és XIII. hadtest a Galíciára irányuló orosz csapás elhárítását, valamint az osztrák–magyar ellentámadást gyakorolták volna.⁵⁰ Mindezt azonban már keresztülhúzta a háború. Redlichhel folytatott, 1914. áprilisi beszélgetése során a vezérkari főnök igen pesszimizistán festette le a dualista állam helyzetét, és kifejtette, hogy „a Monarchia sorsa eldőlt”, egyben az uralkodó és a trónörökös felelősségét is hosszán taglalta.⁵¹

⁴⁶ SONDHAUS, 2003. 143.

⁴⁷ SAPOSNYIKOV, 1970. II. 198.

⁴⁸ FISCHER, 1970. 571.

⁴⁹ CONRAD, 1935. 109.

⁵⁰ SONDHAUS, 2003. 144.

⁵¹ Uo. 145.

Conrad május 12-én találkozott utoljára Moltkéval, ahol azonban továbbra sem pótolták azt a hiányosságot, hogy a hadműveleti terveket pontosan ismertessék egymással. A német vezérkari főnök kifejtette, hogy hat héten belül le kívánja győzni Franciaországot, vagyis először nyugaton szeretné a döntést kicsikarni. Homályban maradt a keleti front helyzete, ahol Conrad bizonytalan ígéretet kapott egy német támadást érintően, amely a Siedlec–Lublin iránnyal a kongresszusi Lengyelország területén lévő orosz erők bekerítését tűzte ki célul.⁵² Mindazonáltal érzékelhető volt, hogy Moltke elbizonytalanodott abban: végre lehet-e hajtani a Schlieffen-tervet eredményesen. Jól látszott továbbá az is, hogy a keleti front helyzete alapvetően a Monarchia haderejétől függ.⁵³

Conrad 1914. június 24-én vonattal Szarajevóba érkezett, ahol egészen 27-ig tartózkodott. A trónörökössel e nap estéjén találkozott utoljára.⁵⁴ Másnap Ferenc Ferdinándot és feleségét, Chotek Zsófiát a szerb Fekete Kéz terrorszervezet meggyilkolta a házaspár 14. házassági évfordulóján.

A JÚLIUSI VÁLSÁG

„A háborút emberek vezetik. Aki meg akarja érteni a háborút, mindenkéltől az embert kell megértenie annak fizikai és lelki reakcióival együtt.”

(Conrad)⁵⁵

A gyalogsági tábornok június 28-án 14 óra tájban érkezett Zágrádba, és itt értesült a merényletről Rhemen tábornok révén. A generális még folytatta tervezett útját Károlyvárosba, ekkora már azonban táviratok egész garmadáját kapta Potiorektól, valamint a hadügyminisztertől, Alexander von Kroatintól is. A preventív háború apostolának politikája most olyan gyúanyagot kapott, amelyet még soha. Mindennek fényében nem meglepő, hogy a trónörökös meggyilkolását Szerbia hadüzeneteként értelmezte: „A szarajevói gyilkosság az utolsó láncszem. Ez nem egyetlen fanatikus tette volt, ez Szerbia hadüzenete Ausztria-Magyarországnak.”⁵⁶ A kibontakozó válság néhány hét alatt lángba borította Európát, amelyben meghatározó szerepe volt az osztrák–magyar vezérkari főnök fatalizmusának. Ez azonban valamennyire

⁵² CONRAD, 1922. III. 667–673.

⁵³ DORNIK, 2013. 122.

⁵⁴ CONRAD, 1922. III. 702–703.

⁵⁵ URBAŃSKI, 1938. 60.

⁵⁶ CONRAD, Feldmarschall [Franz von Hötzendorf]: *Aus meiner Dienstzeit, 1906–1918. 24. Juni bis 30. September 1914.* IV. köt. 16–17.

a Monarchia összes vezetőjére igaz volt, Ferenc József is – aki máskülönben tényleg a békés megoldást kereste – ezt mondta a krízis során: „Ha már a Monarchiának tönkre kell mennie, legalább becsületben menjen tönkre!”⁵⁷ Az eseményeket még drámaibban értékelte a gyalogsági tábornok, aki megállapította, hogy az osztrák–magyar haderő még egy mozgósítást nem visel el háború nélkül.⁵⁸

A történészek számára mindig is kulcskérdésnek számított, hogy Conrad felelőségét feltárják a júliusi válság során. Tény, hogy Conrad kezdettől fogva az agresszió pártján állt, és állandóan a háború hátterének kialakítását várta el a diplomáciától. Itt kell azonban megjegyeznünk, hogy számos más ország katonai vezetői is hasonlóképpen cselekedtek: különösen igaz ez az orosz vezérkari főnökre, Januskevicstre, valamint a francia Joffre-ra. 1914 nyarán azért növekedett meg a tábornokok szerepe, mert a mozgósítás időben való elrendelése és végrehajtása az egész háború kimenetelét döntően befolyásolhatta. Conrad csak abban az esetben akadályozhatta volna meg a háborút, ha negatív, vagy legalábbis szkeptikus véleményt adott volna annak várható kimeneteléről.⁵⁹ Emellett számot kell vetnünk azzal, hogy ha a Szerbia elleni háborút akár 100%-os mértékben Conrad számlájára íránk (amely egyébként abszurd következtetés lenne), még akkor sem tehető felelőssé a tábornok a német hadüzenetekért, tekintettel arra, hogy a háború globalizálódása messze túlmutatott Európa ötödik legnagyobb haderejének vezérkari főnökén. Ebből a szempontból nézve túlzóan megalapozatlan Franz Conrad von Hötzendorföt „az Armageddon egyik legfőbb előkészítőjének”, vagy „az Apokalipszis építésének”⁶⁰ nevezni, ahogy azt a recens angolszász szakirodalom tette.

Ferenc Ferdinánd halála a hadvezetés menetében is döntő hatást gyakorolt, mivel személyében a Monarchia csapatainak potenciális főparancsnokát is elvesztette. Ferenc József nem akarta a haderő irányítását egy nem Habsburg generális kezébe adni, így aztán Frigyes főhercegre esett a választás, aki 1907 óta a k. k. Landwehr parancsnoki tisztét töltötte be.⁶¹

A vezérkari főnök július 2-án így írt Urbańskinak: „Hidd el, hogy helyzetem a legkevésbé irigylésre méltó itt, a bécsi forgatagban. Valójában nyugalomra vágyom. [...] Isten tudja, mit hoz még ez a nyár, de a bosznia-hercegovinai jelentések egyre

⁵⁷ ARZ, Arthur von Straussenburg: I. Ferenc József és a világháború. *Magyar Katonai Közlöny*, 1930. 649.

⁵⁸ CONRAD, 1922. III. 463.

⁵⁹ HÖBELT, Lothar: *Stehen oder fallen?* Wien, Böhlau, 2015. 11.

⁶⁰ ZEHNDER, R. D.: *Habsburg Preparations for Armageddon. Conrad von Hötzendorf and the General Staff, 1906–1914*. PhD-disszertáció, Kansas State University, 1987. (kéziratban), ill. SONDHAUS, 2003.

⁶¹ BALLA Tibor: *A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai. Tábornagyok, vezérezredesek, gyalogsági és lovassági tábornokok és tábornagyok*. Budapest, Argumentum, 2010. 129.

nyugtalanítóbbak.”⁶² Ugyanezen a napon Conrad Bardolff-fal is érdekes beszélgetést folytatott, amelyet utóbbi megörökített. A vezérkari főnök megkérdezte: „Hogyan viselkedett a főherceg? – Mint egy katona. – Ez el is várható egy császári fenségtől.” Rövid szünet után a gyalogsági tábornok már a hadgyakorlat sikeréről érdeklődött...⁶³

Másnap került sor a meggyilkolt trónörökös és hitvesének temetésére. A korábbi hadügyminiszter, Auffenberg tábornok ekkor hosszas beszélgetést folytatott Conraddal, aki kifejtette neki, hogy „nem szabad elszalasztani az alkalmat a háborúra Szerbiával – a hadsereg gyengesége ellenére sem”.⁶⁴

A júliusi válság során a Német Birodalom a korábbi krízisektől eltérően most nem lépett fel mérséklően a Monarchiával szemben. II. Vilmos intencióját a német politika magára kötelező érvényű maximájaként elfogadta, miszerint „az élet és becsület kérdésében nem lehet másoknak tanácsot adni”.⁶⁵ Mindennek nyomán 1914. július 23-án este hat órakor a Monarchia diplomáciai jegyzéket intézett Szerbiához, amelyben követelte a dualista állammal szembeni propaganda beszüntetését, a szarajevói merényletben érintett személyek elleni vizsgálat lefolytatását, valamint azt is, hogy a nyomozásban szerb területen is részt vehessenek a császári és királyi szervek.⁶⁶ Miután a 48 órás határidőre nem kapott kielégítő választ, a kettős monarchia megszakította a diplomáciai kapcsolatokat Belgráddal.

A júliusi válság során feltétlenül említenünk kell a Putnik-affért. A szerb vezérkari főnök ugyanis Stájerországban tartózkodott gyógykezelésen, és csak az osztrák–magyar jegyzék elutasítását követően indult haza Belgrádba. Budapesten azonban Tersztyánszky Károly lovassági tábornok feltartóztatta, majd internálta a szerb generálist.⁶⁷ Conrad ekkor utasította a budapesti hadtestparancsnokot a tábornok elengedésére, de miután hírért vette, hogy a szerbek is több monarchiabeli polgárt visszatartottak, megerősítette Tersztyánszky korábbi döntését. Ekkor azonban maga Ferenc József intézkedett, és utasítására különvonattal hazaengedték a szerb vezérkari főnököt.⁶⁸

⁶² URBAŃSKI, 1938. 215.

⁶³ BARDOLFF, 1938. 183. Ferenc Ferdinánd Katonai Irodájának vezetője igen pozitívan értékelte Conrad hozzáállását, ekképp fogalmazva: „Ez nála sem kedélytelenség, sem póz nem volt, csak katonadolog (Soldatenart) és hadvezetői kötelesség.”

⁶⁴ AUFFENBERG, Moritz von Komarów: *Aus Österreich-Ungarns Teilnahme am Weltkrieg*. Wien, Ullstein, 1920. 256.

⁶⁵ SAPOSNYIKOV, 1970. III. 139.

⁶⁶ SZIJJ–RAVASZ, 2000. 315.

⁶⁷ Uo. 560.

⁶⁸ Az uralkodó ezen döntése valószínűleg nem lepte meg különösebben a vezérkari főnököt, aki az uralkodót „a világ elsőszámú úriemberének” tartotta. Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Nachlass Conrad B/1450 Nr. 124. 28.

Július 27-én este 8 órakor Conrad sorsdöntő fontosságú beszélgetést folytatott Berchtold külügyminiszterrel a hadüzenet kérdéséről. Továbbra is bizonytalan volt ugyanis az Orosz Birodalom magatartása, de számos nyugtalanító hír érkezett az eurázsiai impérium nyugati végeiről, ahol már a részleges mozgósítás bevezetése *előtt* igen komoly előkészületek történetek a hadsereg háborúra való felkészítésére.⁶⁹ A vezérkari főnök legfőbb célja az oroszok semlegesítése volt, de ha ez nem lehetséges, akkor mindent meg kívánt tenni annak érdekében, hogy minél előbb tisztázzák Pétervár hadba lépésének idejét. A gyalogsági tábornok „minden idegszálával arra törekedett, hogy Szerbiát olyan helyzetben intézze el, amelyben őt senki sem zavarja”.⁷⁰ Ám Conrad nem tudhatta, hogy ugyanezen a napon – még az osztrák–magyar jegyzékre visszaküldött szerb válasz vétele előtt – II. Miklós orosz cár a következőket táviratozta Belgrádba I. Péter királynak: „Mindent el kell követni olyan kiút megtalálásáért, amely Szerbia méltóságának csorbítása nélkül lehetőséget nyújt a háború borzalmainak megelőzésére. [...] Ha ez őszinte óhajunk ellenére nem sikerülne, Felséged bízhat abban, hogy Oroszország semmi esetre sem marad közömbös Szerbia sorsa iránt.”⁷¹

A válság során a cári birodalom offenzív magatartása vitathatatlan. Ennek főbb jellemzőit Moltke egy július 28-i feljegyzésében így foglalta össze II. Vilmosnak: „Már több mint öt év óta Szerbia az oka az európai bonyodalmaknak, amely súlyos teherként lebeg a népek politikai és gazdasági élete fölött. Ausztria mostanáig a gyengeséget súroló türelemmel viselte az állami létének aláaknázására irányuló állandó provokációkat azon nép részéről, amely a saját országában végrehajtott királygyilkosságról áttért a szomszéd király meggyilkolására. Ausztria csak a legutóbbi szörnyű gatzett után folyamodott a végső eszközhöz, hogy tüzes vassal kiégesse Európa testéből az állandó mérgezéssel fenyegető kelevényt. [...] Az osztrák–szerb konfliktus teljesen helyi jellegű, kijelenthetjük, hogy abban Európában senki sem érdekelt és amely egyáltalán nem veszélyeztetné Európa békéjét, ha nem avatkozna be Oroszország. Ez a körülmény kölcsönzött a konfliktusnak éles jellegét.”⁷² A császári és királyi haderő vezető beosztású tábornokai a békét megőrizni szándékozó orosz akciókat hiteltelennek vélték.⁷³

⁶⁹ Saposnyikov szerint július 27-én a cári csapatok vezetői annyira biztosak voltak a háború kitörésében, hogy a mozgósítások alkalmával intézkedéseket hoztak „a teljes harckészültség elérése érdekében”. SAPOSNYIKOV, 1970. III. 152–153.

⁷⁰ Uo. III. 146.

⁷¹ Uo. 149.

⁷² Uo. 154–155.

⁷³ Arz tábornok megjegyezte például, hogy amikor II. Miklós a Monarchia szerbiai hadüzenetét követően a „világbéke megőrzése érdekében” megkereste Berlint, ezzel egy időben már maga is részleges mozgósítást rendelt el. ARZ, Arthur von Straussenburg: *Kampf und Sturz der Kaiserreiche*. Wien–Leipzig, Günther, 1935. 23.

A júliusi 28-i osztrák–magyar hadüzenetet követően már nem volt visszaút. Franz Conrad von Hötzendorf tényleges irányítása mellett az Osztrák–Magyar Monarchia számára megkezdődött az első világháború.

1914 kritikus nyara új teret és távlatokat nyitott meg a hadsereg tábornoki kara számára is, és amint az lenni szokott, a háború egyesek számára a bukást, mások részére pedig a felemelkedést biztosította. Conrad pályája most került a herkulési válaszút elé: boszniai harci tapasztalatai, valamint a béke idején befutott, szinte szédítő karrierje ellenére most hadvezérként kellett bizonyítania.